

PAUL DE BEER, JELLE VAN DER MEER,
JANNEKE PLANTENGA, WIEMER SALVERDA

Voor wie is de erfenis?

Over vrijheid, gelijkheid en familiegevoel

Inhoud

- Inleiding | **Vrijheid, gelijkheid en familiegevoel**
De verschillende perspectieven op de erfenis 9
Paul de Beer, Jelle van der Meer, Janneke Plantenga, Wiemer Salverda
1. **Erfenissen en vermogens**
De overdracht van de groeiende ongelijkheid 17
Wiemer Salverda
2. **Erfbelasting: rechtsgronden, tarieven en vrijstellingen**
Met een pleidooi voor een andere heffing 43
Inge van Vijfeijken
3. **Ethische kanttekeningen bij overerving en erfbelasting**
Over vrijheid, ongelijkheid, en familiale relaties 63
Sem de Maagt en Ingrid Robeyns
4. **Hogere erfbelasting maakt belastingstelsel doelmatiger**
Over vermogen en onvermogen in Nederland 83
Flip de Kam
5. **Eens rijk, altijd rijk?**
De superrijken en hun erfenissen 105
Jos van Hezewijk
6. **De erfenis als bron**
Vermogensongelijkheid in Nederland in de 17de, 18de en 19de eeuw 121
Tim van der Valk

- 7. Erfenis als voortzetting van het leven na de dood**
Antropologische overwegingen 135
Sjaak van der Geest
- 8. De boerderij als erfstuk**
Opvolging in het familiebedrijf 149
Ilse A. Matser en Jan Slager
- 9. Wie erft in het moderne gezin?**
Het erfrecht uitgedaagd door maatschappelijke ontwikkelingen 165
Wendy Schrama
- 10. Islamitisch erfrecht**
God wikt, maar de mens beschikt 183
Susan Rutten
- 11. Zijn wij nog wel modern?**
Het erfrecht en de verbroken belofte van de gelijke kansen 201
Jens Beckert
- 12. De politieke erfenis**
De inkomsten gaan boven de moraal 217
Jelle van der Meer

Inleiding

Vrijheid, gelijkheid en familiegevoel

De verschillende perspectieven op de erfenis

PAUL DE BEER, JELLE VAN DER MEER, JANNEKE PLANTENGA,
WIEMER SALVERDA

Sinds Thomas Piketty's *Kapitaal in de 21ste eeuw* vier jaar geleden stormenderhand de wereld veroverde, staat de ongelijkheid van vermogens in het middelpunt van de belangstelling. Nederland kent gematigde inkomensverschillen, maar de vermogensverschillen zijn zeer groot. De 10 procent rijkste Nederlanders bezit twee derde van het totale vermogen, terwijl de armste helft per saldo niets heeft. Nederland telt inmiddels meer dan 150 duizend miljonairs als je de eigen woning meerekent. Piketty's boek en de vele studies die daarna zijn verschenen, hebben ons inzicht in de aard en de achtergronden van de vermogensongelijkheid aanzienlijk verdiept. Toch is daarbij een element merkwaardig onderbelicht gebleven, namelijk de rol van erfenissen in de overdracht van de vermogensongelijkheid.

Op het eerste gezicht is dat niet zo verwonderlijk. Het totale bedrag aan nalatenschappen bedraagt in Nederland jaarlijks rond de 1 procent van al het particuliere vermogen; dat lijkt de vermogensverdeling niet al te veel te beïnvloeden. Tot men zich realiseert dat die jaarlijkse erfenissen over een langere periode flink aangroeien. Een eenvoudige rekenexercitie leert dat ruwweg 40 procent van alle particuliere vermogens afkomstig is van erfenissen. De vraag is dus niet óf erfenissen de vermogensverdeling beïnvloeden, maar hóé.

Daarmee komt onmiddellijk ook de erfbelasting in beeld, als instrument om het verdelingseffect te sturen, en het erfrecht waarmee de overheid vastlegt wie waar recht op heeft. Beide zijn politiek gevoelige kwesties, omdat 'de erfenis' niet alleen een maatschappelijke betekenis heeft maar in de eerste plaats altijd een heel persoonlijke gebeurtenis is. Een dierbare overlijdt, als gevolg waarvan bezit in het luchtledige komt te hangen. Wie mag op dat bezit aanspraak maken en op grond van wat? Hangt dat bezit eigenlijk wel in het

luchtledige? Juridisch misschien wel, maar emotioneel vaak niet, want is het geld van pa en ma eigenlijk niet ook een beetje, of misschien wel heel veel, van de kinderen? En het huis of het eigen bedrijf, is dat geen familiebezit? Mag de staat zich daarmee bemoeien? Anderzijds: In hoeverre mag de (oude) eigenaar over zijn of haar graf heen regeren?

Allemaal vragen die achtereenvolgens opkomen en waarop geen eenduidige antwoorden mogelijk zijn, zo blijkt al snel na enige verdieping. Maar ze moeten wel besproken worden, om uiteindelijk iets te kunnen zeggen over de verdeling van de erfenis en de rol van de staat daarin. Dat is de ambitie van dit boek: het fenomeen erfenis niet eendimensionaal economisch of juridisch benaderen, maar in al zijn veelzijdigheid, dus óók sociologisch, antropologisch, ethisch, historisch en politiek. Auteurs van diverse achtergronden laten vanuit hun eigen specialisme licht schijnen op de erfenis.

We hopen dat de gecombineerde kennis meer inzicht geeft in de noodzaak, de mogelijkheid en de rechtvaardigheid om de erfenis van staatswege te sturen. In deze inleiding doen we een voorzet en trekken we een aantal grote lijnen door de bevindingen van de auteurs.

Verdeling

We beginnen met de vraag naar het effect van erfenissen in Nederland op de vermogensverdeling. Piketty laat voor Frankrijk zien dat erfenissen op de lange termijn bijdragen aan een steeds schever wordende vermogensverdeling. Hij ziet daarin zelfs overeenkomsten met de aristocratische overerving van bezit in de 18de en 19de eeuw. Voor Nederland blijkt het niet mogelijk om een precies effect van erfenissen te berekenen, en al helemaal niet op de lange termijn, omdat de benodigde data ontbreken. De gegevens van mensen die een erfenis nalaten, zijn niet goed te combineren met de gegevens van mensen die een erfenis krijgen. Ondanks deze beperkingen weet Wiemer Salverda een beeld op te bouwen van het recente verloop en de effecten van erfenissen in Nederland. In totaal wordt jaarlijks 14 tot 15 miljard euro nagelaten, met een gemiddelde nalatenschap van rond de 100.000 euro. Elk jaar krijgen zo'n 200 duizend mensen – ruim de helft is kind of kleinkind van de overledene – een erfenis die groot genoeg is om aangifte te moeten doen. De gemiddelde omvang bedraagt 50.000 euro.

Slechts rond de 10 procent van deze verkrijgingen is groter dan een ton, maar bij elkaar opgeteld is deze 10 procent goed voor meer dan de helft van het totale bedrag aan verkrijgingen. Salverda constateert verder dat de erfenisstatistieken vertekend worden doordat veel bedrijfsvermogen buiten beeld blijft, waarschijnlijk vanwege juridische constructies. Uiteindelijk komt hij tot de beredeneerde conclusie dat grote erfenissen veelal binnen de klassen van de vermogenden blijven en op die manier de ongelijke verdeling in stand houden.

Jos van Hezewijk komt langs geheel andere weg tot een vergelijkbare conclusie. Hij onderzoekt de superrijken – de ‘miljardairs’ – door de eeuwen heen en stelt vast dat gemiddeld twee derde van hen het vermogen te danken heeft aan erfenissen. Familienamen verdwijnen gemiddeld na twee of drie generaties uit de top van de allerrijksten, onder andere doordat vererving tot versplintering leidt, maar de vermogens blijven binnen de klasse van de rijksten.

Kortom: een aanzienlijk deel van de ongelijkheid in vermogen komt niet voort uit verschillen in prestaties, maar uit de plek waar iemands wieg heeft gestaan.

Erfbelasting

Dat lijkt een goede reden om belasting op de erfenis te heffen. Toch is erfbelasting bij het publiek weinig populair en wordt ze negatief betiteld als ‘sterftaks’. Onrecht, zo laat Inge van Vijfeijken zien. De erfbelasting (voorheen successierecht) werd historisch inderdaad ooit opgelegd aan de overledene, om de praktische reden dat overlijden een waarneembaar en onontkoombaar aangrijpingspunt was, maar sinds de 19de eeuw is de vormgeving geëvolueerd naar een belasting voor de verkrijger. De ontvanger wordt aangeslagen en de rechtsgrond daarvoor is die van de draagkrachtvermeerdering. Net zoals inkomsten uit arbeid of winst worden belast, worden ook de inkomsten uit erfenis belast.

Er bestaat dus een goed te verdedigen rechtsgrond voor de erfbelasting. Flip de Kam laat vervolgens zien dat de erfbelasting ook heel doelmatig is. Terwijl veel belastingen ongewenste welvaart verminderende bijeffecten hebben – belasting op arbeidsinkomen kan er bijvoorbeeld toe leiden dat mensen minder gaan werken – kent de erfbelasting die nadelen niet of nauwelijks. Als de overheid ter financiering van haar uitgaven dan toch belasting moet heffen,

is de erfbelasting de meest efficiënte manier, zo is de conclusie. De Kam betoogt bovendien dat er ruimte is voor een flinke verhoging van de tarieven.

Rechtvaardig

Maar de rechtmatigheid (de rechtsgrond) en de doelmatigheid (efficiëntie) maken de erfbelasting nog niet per se rechtvaardig. Vooral daar zit het publieke ongemak, verwoord door Mark Rutte, die in 2007 de erfbelasting ‘de meest onrechtvaardige belasting’ noemde. De uitspraak wordt geciteerd door Sem de Maagt en Ingrid Robeyns, die op basis van ethische overwegingen proberen te ontrafelen of Rutte gelijk heeft. Zij wijzen op de verschillende perspectieven van waaruit je de erfenis kunt beoordelen. ‘Ongelijkheid’ is typisch een overweging vanuit het perspectief van de *samenleving*. Als ongelijkheid onrechtvaardig is, is het heffen van erfbelasting rechtvaardig. Maar de erfenis is ook – en misschien vooral – een particuliere gebeurtenis. Met een gever en een ontvanger. Als je de erfenis bekijkt vanuit de *gever*, is ‘vrijheid’ (van geven) de belangrijkste overweging en lijkt erfbelasting een onrechtvaardige inperking van die vrijheid. Vanuit het perspectief van de *ontvanger* is de overweging die van ‘verdienste’ en de vraag in hoeverre iemand recht heeft op ‘onverdiend’ vermogen dat hem of haar bij toeval in de schoot valt; erfbelasting is vanuit die optiek niet unfair. De particuliere perspectieven geven dus botsende uitkomsten.

Familie

Dan is er ook nog het perspectief van de *familie*. Veel wrevel over de erfbelasting komt voort uit opvattingen over familiebezit en de speciale relatie tussen ouders en kind. Veel kinderen vinden dat wat van de ouders is, ook van hen is en dat de overheid daar niet in mag treden. Zowel het erfrecht als de erfbelasting houdt rekening met familiebanden. De erfbelasting doet dat met vrijstellingen en lagere tarieven voor verwanten, met name partner en kinderen. De juridische legitimatie voor de vrijstelling voor kinderen is de ouderlijke zorgplicht en voor partners de huwelijkse zorgplicht, zo legt Van Vijfeijken uit. Dat er voor kinderen en partners ook nog eens lagere tarieven gelden, is eigenlijk dubbelop; de enige mogelijke legitimatie is die van het ‘familiegevoel’ of het ‘familieprincipe’.

Dat is een nogal vaag beginsel, dat zeker niet door iedereen op dezelfde manier wordt gevoeld. Volgens De Maagt en Robeyns zijn er vraagtekens te plaatsen bij de rechtvaardigheid van de voorkeursbehandeling van kinderen en wettelijke partners, want waarom krijgen derden voor wie erflaters soortgelijke (zorg)gevoelens koesteren geen vrijstellingen of lagere tarieven? Op die manier bekeken, is de bevoordeling van familierelaties door de overheid een vorm van ongelijke behandeling. Maar juristen wijzen op de noodzaak van heldere afbakening. Anders wordt onduidelijk wie waar recht op heeft, aldus Wendy Schrama. Het is weinig aantrekkelijk als de overheid moet gaan beoordelen of relaties innig genoeg zijn om deze te bevoordelen met lagere tarieven of vrijstellingen.

Maar zo gemakkelijk komt de overheid er niet vanaf. Sociaal-culturele ontwikkelingen dwingen de wetgever tot voortdurende discussie over wie er wel of niet tot 'de familie' behoort. In de erfbelasting is sprake van zowel een inkrimping als een uitbreiding van familie. Eind vorige eeuw raakten de neven en nichten hun lagere tarieven kwijt en deze eeuw verloren ook de broers, zusters, ouders en grootouders hun bevoorrechte posities. Zij allen zijn 'derden' geworden. Tegelijkertijd is het begrip 'partner' verruimd tot 'duurzaam samenwonenden'. Die verruiming is er nog niet in het erfrecht, maar Wendy Schrama vindt dat die er wel moet komen.

Het erfrecht bepaalt de regels bij de verdeling, waaronder ook de volgorde en voorrang. De familie staat centraal. In principe gaat alles naar de partner en de kinderen, als die er niet zijn gaat alles naar ouders, broers en zussen, als die er niet zijn naar de grootouders, enzovoort. Als er geen familie is, erft de staat. Maar niemand hoeft zich hierbij neer te leggen, het erfrecht geeft iedereen het recht op een testament en laat daarin veel vrijheid. Behalve de kinderen kan iedereen door de erflater onterfd of juist bedeed worden. Dit is niet vanzelfsprekend. Het is interessant eens over culturele grenzen te kijken. Zo geeft het islamitisch erfrecht slechts beperkte vrijheden, waardoor de echtgenoot en de familie nooit onterfd kunnen worden. Susan Rutten beschrijft dat het islamitisch erfrecht niet alleen voorrangregels geeft, maar ook de precieze verdeling bepaalt, waarbij vrouwen zowel voorgetrokken als achtergesteld worden. Het opleggen van erfbelasting blijkt niet in overeenstemming met het islamitisch erfrecht.

Economische versus emotionele waarde

Vanuit het perspectief van de samenleving is de erfenis een economische aangelegenheid. Voor de gever en de ontvanger kan het om meer gaan. De erfenis of onderdelen daarvan kunnen ook een emotionele waarde hebben. Sjaak van der Geest laat zien dat voor erflaters het nalaten vaak een manier van voortleven is, via de verkrijgers. Dat kan in een kleinood zitten, maar ook in iets kostbaars. De zakelijke blik van de overheid kan bij een zowel emotioneel als economisch waardevol familiebezit als een schilderij, een sieraad of een huis de nabestaanden in problemen brengen omdat daarover erfbelasting moet worden betaald terwijl ze het geld er niet voor hebben. In het uiterste geval kan dat leiden tot gedwongen verkoop. Het is moeilijk voor te stellen hoe de overheid daar rekening mee zou kunnen houden, behalve door een coulante afbetalingsregeling. Of – heel radicaal – het geheel of gedeeltelijk vrijstellen van alle niet-financiële erfstukken, met het gevaar dat dit een vluchtroute wordt om erfbelasting te ontwijken.

Familiebedrijf

De overheid maakt op één punt een uitzondering, en dat is bij de overdracht van het familiebedrijf. Om gedwongen verkoop vanwege te betalen erfbelasting te voorkomen, heeft de wetgever een ruimhartige vrijstelling gecreëerd. Het eerste miljoen euro is geheel vrijgesteld, van de waarde daarboven is nog eens 83 procent vrijgesteld. De legitimatie is het behoud van familiebedrijven omdat ze een toegevoegde waarde hebben voor de Nederlandse economie. Ilse Matser en Jan Slager laten zien hoe belangrijk de regeling is voor het behoud van het boerenbedrijf, en meer algemeen voor het kleinschalige familiebedrijf. Zowel Flip de Kam als Sem de Maagt en Ingrid Robeyns beargumenteren evenwel dat de regeling onrechtvaardig is, onder meer vanwege de ongelijke behandeling: over de erfenis van een huis van een miljoen euro moet een kleine 2 ton belasting betaald worden, over een familiebedrijf van een miljoen euro geen cent. Flip de Kam laat zien dat de regeling de schatkist jaarlijks 400 miljoen euro kost (bedrag 2017). De ondervertegenwoordiging van bedrijfsvermogens in de erfenisstatistiek heeft, behalve met juridische constructies, ook met deze vrijgevege regeling te maken.

Gelijke kansen

Dat brengt ons terug bij de vermogensongelijkheid. Dat die op dit moment zo groot is, is historisch niet uniek. Tim van der Valk laat aan de hand van erfenisboedels zien dat er in de 17de, 18de en 19de eeuw sprake was van een aanzienlijke mate van ongelijkheid in rijkdom. Deze ongelijkheid neemt bovendien over die hele periode toe. De ongelijkheid van die tijd was er niet alleen in bezit, maar ook in macht, zo brengt Jens Beckert in herinnering. Hij beschrijft hoe in de 18de en 19de eeuw het erfrecht en de erfbelasting werden gezien als belangrijk instrument voor sociale hervorming, namelijk het doorbreken van de feodale, aristocratische structuren. Macht en bezit moesten niet langer worden verdeeld op basis van familiebanden, maar op basis van prestatie. Erfrecht en erfbelasting waren onderdeel van een succesvolle modernisering, gericht op gelijke kansen, aldus Beckert. Dit was niet alleen een socialistische strijd, maar bij uitstek ook een liberaal project, in Nederland gesteund door vooraanstaande liberalen als Cort van der Linden, premier in het begin van de 20ste eeuw en voorstander van hoge erfbelasting. De lijn van modernisering van erfrecht en erfbelasting loopt door tot ver in de 20ste eeuw, in alle westerse landen. Tot ongeveer de jaren zeventig van de vorige eeuw, als zich een omslag voordoet in het politieke denken en in de regelgeving; de erfbelasting wordt verlaagd en in meerdere landen uiteindelijk zelfs afgeschaft. Beckert zoekt de verklaring bij het verlies aan steun voor de staat als motor van sociale hervorming, de concurrentie tussen landen in lage belasting, de individualisering ten koste van solidariteit en op cultureel niveau de omarming van ‘succes’ als rechtvaardiging van rijkdom, ten koste van ‘verdienste’.

Het Nederlandse debat

Dit is een brede internationale ontwikkeling, en Nederland vormt in dit opzicht geen uitzondering. De laatste keer dat de Tweede Kamer debatteerde over de erfbelasting was bij de wetswijziging in 2009. De inzet was een tariefsverlaging, gecompenseerd door aanpak van belastingontduiking. Een discussie over gelijkheid en rechtvaardigheid kwam niet van de grond, zo laat Jelle van der Meer zien. Principiële overwegingen voor en tegen zijn er wel, in een links-rechtsverdeling

met de liberalen aan de kant van de afschaffers van de erfbelasting. Maar ze worden gesmoord in de pragmatische omarming van de erfbelasting als stabiele inkomstenbron, waarvan de opbrengst niet omhoog hoeft en niet omlaag kan.

De opbrengst bedraagt jaarlijks rond de 1,5 miljard euro. Daarmee is de effectieve belastingdruk op erfenissen 11 procent, tegen 54 procent op inkomen uit arbeid. En dat op een moment dat de ongelijkheid en de reproductie daarvan 19de-eeuwse proporties aannemen. Voor Jens Beckert reden om te spreken over de verbroken beloften van de Verlichtingsidealen.

Genoeg aanleiding om de discussie van een kleine tien jaar geleden te hervatten. En dan in een serieuze afweging van de principiële aspecten rond erfenis en erfbelasting, die recht doet aan zowel het maatschappelijke verdelingsvraagstuk als de emotionele, niet-economische kanten van overlijden en erven.

1**Erfenissen en vermogens***De overdracht van de groeiende ongelijkheid*

WIEMER SALVERDA

*Emeritus hoogleraar Arbeidsmarkt en Ongelijkheid, Universiteit van Amsterdam,
en fellow van de World Wealth and Income Database WID.world*

Waarom zouden we ons druk maken over erfenissen en ongelijkheid? Het beroemde onderzoek van Thomas Piketty (2014) gaat over de omvang van vermogensongelijkheid en hij concludeert dat erfenissen daarin een steeds grotere rol spelen. Die overerfbare ongelijkheid dreigt ons terug te plaatsen in de 19de eeuw. Piketty's onderzoek is het meest gedetailleerd voor Frankrijk en gaat ver terug in de tijd. Het is recent gevolgd door een kleine golf van onderzoeken in andere landen. Fessler en Schürz (2015) vinden voor een aantal Europese landen dat wie een erfenis ontvangt, gemiddeld veertien treden op de ladder van de vermogensverdeling omhooggaat (op een totaal van honderd). Studies voor Zweden, Denemarken, Engeland, de VS en Japan wijzen er echter op dat de ongelijkheid afneemt.¹ De verklaring hiervoor is dat erfenissen relatief vaak terecht komen bij huishoudens met weinig eigen vermogen. Karagiannaki (2015) toont dat gemiddeld circa 30 procent van de erfenissen direct wordt uitgegeven en niet aan een grotere vermogensongelijkheid bijdraagt. Ze wijst er echter ook op dat wat wel wordt opgespaard de vermogensongelijkheid waarschijnlijk vergroot. Adermon e.a. (2015) vinden voor Zweden een redelijke samenhang (correlatie 0,3-0,4) tussen de vermogensniveaus van ouders en kinderen; deze samenhang komt voor de helft tot driekwart op het conto van schenkingen en erfenissen. Op termijn zouden erfgenamen met de extra mogelijkheid die de erfenis schept voor hun eigen vermogensvorming de opengevallen plek in de vermogensverdeling van de overledene kunnen innemen of zelfs hoger kunnen uitkomen en daarmee de ongelijkheid bestendigen of vergroten. Dit is in overeenstemming met onderzoek dat vaststelt dat onder de Amerikaanse miljardairs op

de *Forbes 400*-lijst familiedynastieën taaiere overlevers zijn dan selfmade ondernemers (Korom 2015). De langere termijn is daarom belangrijk, zoals ook Piketty laten zien.

Voor Nederland ontbreekt onderzoek op dit terrein volledig. Deze bundel is aanleiding voor een eerste, verkennend onderzoek. Ook voor ons land is er reden tot bezorgdheid. De vermogensverdeling is zeer ongelijk vergeleken met de inkomensverdeling,² ook vergeleken met andere landen waaronder de VS en Zwitserland (Salverda 2015). Het aandeel in het totale vermogen van particuliere huishoudens van de 10 procent rijksten in Nederland bedroeg op 1 januari 2016 66 procent. De resterende 90 procent van de huishoudens heeft dus slechts een derde van het totale vermogen. Bovendien is de vermogensongelijkheid in recente jaren sterk gegroeid. Op 1 januari 2006 bedroeg het aandeel van de top-10-procent rijksten nog 57 procent. De groei van 57 naar 66 wordt geheel gedragen door huishoudens die 1 miljoen of meer euro bezitten en ongeveer de top-2-procent rijksten vormen. Hun aandeel in het totale vermogen stijgt van 27 naar 37 procent, vooral door een verdubbeling van bedrijfsvermogen.³ Tegenover deze rijke top staat 60 procent van de bevolking die al jarenlang per saldo een negatief netto vermogen (-2 procent) heeft: hun totale schuld is groter dan de waarde van hun totale bezit. De vermogensverdeling heeft dus een lange, dunne staart: grote aantallen, kleine bedragen. De 30 procent van de huishoudens tussen deze staart en de top-10-procent bezit 36 procent van het totale vermogen.

De reden om onderzoek te doen is daarmee duidelijk, maar niet dat maakt het onderzoek nog niet eenvoudig; zie het kader 'Gebrekkige gegevens'. Niettemin is het nuttig om in kaart te brengen wat wel bekend is en het proces van erven zo goed mogelijk te beschrijven. Daarbij wil ik onderstrepen dat er uitsluitend naar effecten op jaarbasis kan worden gekeken en dan nog slechts voor een handvol jaren. De effecten van erfenissen op de vermogensverdeling op de lange termijn blijven bij gebrek aan gegevens helaas volledig buiten beeld. Of anders gezegd, ze kunnen geen antwoord geven op de vraag hoe groot het deel van de bestaande vermogensverdeling is dat gebaseerd is op ontvangen erfenissen.

Gebrekkige gegevens

Ik maak gebruik van de gegevens van het CBS, die gebaseerd zijn op informatie van de Belastingdienst. Deze gegevens zijn niet individueel (microdata) maar presenteren individuen altijd samengevoegd in groepen en categorieën. De individuele trajecten van nalatenschappen, van de erflaters naar de verkrijgers, die essentieel zijn voor een precieze bepaling van ongelijkheidseffecten, zijn helaas niet te volgen. De informatie is bovendien incompleet aangezien die beperkt is tot wat aan erfbelasting is onderworpen. Schenkingen bij leven of van bedrijfsvermogen na overlijden blijven buiten beeld, terwijl zij stellig een belangrijk middel zijn om vermogen van ouder op kind over te dragen. Daartoe twee illustraties. De vrijstelling van schenkingen aan kinderen tot maximaal een ton ten behoeve van een eigen woning kostte de schatkist in 2014 782 miljoen euro; uitgaande van het schenkingstarief van 10 procent voor kinderen betekent dit dat er via deze regeling in totaal voor 7,8 miljard euro aan schenkingen is gedaan.⁴ Het komt overeen met meer dan de helft van de totale netto nalatenschappen in dat jaar en geeft een indruk van de enorme potentie van de overdracht via schenkingen. Die potentie blijkt ook uit een enquête van de ING Bank, die vond dat een op de drie 65-plussers in 2015 en 2016 8.000 euro aan (klein)kinderen schonk⁵ – ruw geschat gaat het hier om 2,4 miljard euro per jaar of 17 procent van de totale erfeniswaarde.⁶ Over de verdeling is niets bekend.

Slechts de officiële aangiftes voor de erfbelasting kunnen worden gebruikt; grote aantallen kleine erfenissen die niet aangifteplichtig zijn, vallen erbuiten. De kennis over verkrijgers is beperkt tot wat van belang is voor de belastingheffing: de verkrijgingen die in het spel zijn, en niet het inkomen of vermogen dat erfgenamen zelf al hebben. Ook de typering van erfgenamen wordt bepaald door de tariefstructuur van de belasting. De jaren waarover informatie beschikbaar is, zijn niet aaneengesloten en betrekkelijk oud.⁷ De samenstelling (woning, bedrijf et cetera) is wel bekend voor nalatenschappen, maar niet voor verkrijgingen. Ook de grondslagen van de cijfers verschillen; de vermogensgegevens worden verzameld op huishoudbasis, de erfenisgegevens op individuele basis. De beide kanten van de erfenis, erflaters en erfgenamen, zijn daarom slechts gebrekkig met elkaar te combineren, en de combinatie van deze twee met de vermogensverdeling is nog moeilijker.

De beschikbare gegevens laten eigenlijk niet meer toe dan een kwalitatieve verkenning van de situatie. Een basaal onderscheid bij erfenissen is dat tussen de *nalatenschap* (het totaal dat iemand die overlijdt, nalaat) en de *verkrijging* (wat een individuele erfgenaam ontvangt uit een nalatenschap die over meerdere personen kan zijn verdeeld). Erfenissen zijn een overdracht van vermogen van

erflaters naar erfgenamen; de eersten verlaten de vermogensverdeling en de laatsten bewegen omhoog in die verdeling dankzij de erfenis die ze ontvangen.⁸ Het verschil tussen oude en nieuwe posities bepaalt het effect op de vermogensverdeling. Daarbij is het, zoals we zullen zien, zeker niet zo dat de nieuwe posities van de erfgenamen per definitie lager liggen dan de oude posities van de erflaters. Erfgenamen kunnen zelf al hoog in de vermogensverdeling zitten, hoger zelfs dan de erflater, en ook een opgesplitste nalatenschap helpt hen altijd verder omhoog. We zullen vooral kijken wat er aan de top van de vermogensverdeling gebeurt, omdat we daarover meer gedetailleerde informatie hebben. Ik onderzoek eerst in paragraaf 1 hoe belangrijk erfenissen zijn: Hoeveel mensen krijgen er in een jaar mee te maken? Hoeveel geld is ermee gemoeid? Wat is de relatie tot de overledene (partner, kind et cetera), wat is de samenstelling van de erfenis (woning, bedrijven)? In paragraaf 2 stap ik over naar de *verdeling* van de nalatenschappen, verkrijgingen en vermogens, op zoek naar een antwoord op de vraag op welke wijze erfenissen de ongelijkheid van vermogens en inkomens in ons land beïnvloeden. In paragraaf 3 trek ik conclusies.

1. De aantallen en de omvang van erfenissen

Het effect van erfenissen op de vermogensongelijkheid hangt af van hoeveel en wat er door wie wordt nagelaten en verkregen, en hoe die beide zich verhouden tot de aanwezige vermogens. Ik kijk eerst naar de nalatenschappen en daarna naar de verkrijgingen.

Nalatenschappen

Jaarlijks overlijdt iets minder dan 1 procent van de bevolking; inclusief de erfgenamen is een kleine 4 procent van de volwassenen (25 jaar en ouder) betrokken bij een erfenis.⁹ Deze percentages zijn tamelijk stabiel. Ze lijken bescheiden, maar tellen niettemin snel op over de jaren – binnen een decennium raakt al gauw een derde van de gehele bevolking bij een erfenis betrokken. Dit maakt het begrijpelijk waarom het publieke debat over het belasten van erfenissen zo intens is.

Meer dan 80 procent van de overledenen is 65 jaar of ouder (tabel 1). In weerwil van het groeiende bevolkingsaandeel van deze leeftijdsgroep is dit

percentage verrassend stabiel, omdat 65-plussers zelf ook steeds ouder worden. Van de overledenen laat meer dan 40 procent een partner na.

De totale omvang van de nalatenschappen bedraagt sinds 2011 circa 17 miljard euro per jaar bruto, vóór aftrek van schulden. Nagelaten hypotheekschulden verdubbelen tussen 2005 en 2014. Netto, ná aftrek van schuld, resteert er 14 à 15 miljard euro per jaar. De gemiddelde netto nalatenschap bedraagt circa 100.000 euro. Beide, totaal en gemiddelde, vertonen een dalende trend sinds 2011. De gemiddelde nalatenschap van 65-plussers stijgt vanaf 2005 tot iets boven het algemeen gemiddelde in 2014. De nalatenschap van erflaters die een partner achterlaten, is steeds bovengemiddeld, maar het verschil wordt kleiner.¹⁰

Tabel 1 | Nalatenschappen en erflaters

	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2012	2013	2014
a. aantallen									
totaal (duizend)	104	108	106	111	110	135	140	141	138
% 65+	83%	83%	83%	83%	83%	81%	82%	83%	83%
% met partner	41%	40%	41%	40%	40%	42%	42%	42%	42%
b. totale bedragen*									
totaal bruto (€ miljard)	12,0	13,4	14,2	15,1	14,8	17,6	17,1	17,1	16,4
totaal netto (€ miljard)	10,3	11,3	11,9	12,5	12,0	15,1	14,5	14,4	13,6
% 65+	82%	84%	83%	84%	85%	86%	87%	89%	88%
% met partner	45%	43%	45%	45%	43%	48%	45%	45%	45%
c. gemiddelde bedragen*									
totaal (€ duizend)	98	105	112	113	109	112	103	102	98
65+ t.o.v. gemiddelde	-1%	+1%	-1%	+2%	+2%	+5%	+6%	+7%	+5%
met partner t.o.v. gemiddelde	+10%	+8%	+10%	+13%	+8%	+13%	+8%	+9%	+7%

*) Bruto is inclusief schulden, netto exclusief; de percentages en gemiddelden hebben betrekking op netto. NB: Tussen 2005 en 2009 ontbreken circa 25.000 overledenen in vergelijking met de bevolkingsstatistiek; de gegevens vanaf 2011 zijn daarom betrouwbaarder.

Bron | CBS/Statline, *Nalatenschappen 2005-2011* en CBS (2015b)

Bijna alle erfslaters laten ‘overig vermogen’ na (banktegoeden, effectenbezit, onroerend goed) dat meer dan de helft beslaat van de totale erfeniswaarde. Circa 30 procent laat een woning na, goed voor 40 procent van de waarde. De rest betreft bedrijfsvermogen. Vanwege de grote rol daarvan in de vermogensongelijkheid is het dienstig hierover wat meer details te kennen (tabel 2). Bedrijfsvermogen omvat zowel de eigen onderneming als eventueel grootaandeelhouderschap in een zelfstandige onderneming (‘aanmerkelijk belang’ van minstens 5 procent). Jaarlijks laten circa drieduizend overledenen een bedrijf na. De bedrijfsnalatenschappen zijn verreweg het grootst, maar vertonen ook grote schommelingen, met een gemiddelde waarde die varieert tussen 250.000 en 500.000 euro, circa 200 procent méér dan het algemeen gemiddelde.¹¹ Ze omvatten minder dan 10 procent van het totale erfenisbedrag. Bedrijfsvermogens zijn minder vertegenwoordigd onder de groep 65-plussers. In 2014 omvatten de nalatenschappen van 65-plussers 50 procent van alle nagelaten bedrijfsvermogen, tegenover 88 procent van het nagelaten totale vermogen (tabel 1).

Tabel 2 | *Nalatenschappen van bedrijfsvermogen, procenten van totalen van tabel 1*

	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2012	2013	2014
aantallen	3%	3%	3%	3%	3%	2%	2%	2%	2%
totaal bedrag	8%	8%	8%	9%	7%	10%	6%	6%	6%
gemiddeld bedrag	+217%	+232%	+203%	+261%	+162%	+348%	+166%	+183%	+196%
% 65+ in totaal bedrag	54%	62%	54%	69%	68%	73%	61%	70%	50%

NB: Zie tabel 1.

Bron | CBS/Statline, *Nalatenschappen 2005-2011* en CBS (2015b)

Tabel 3 toont vervolgens het percentage dat de nalatenschappen gedurende het jaar uitmaken van het totale huishoudvermogen aan het begin van het jaar (vanaf 2007, het eerste jaar waarvoor de actuele vermogensgegevens beschikbaar zijn). Jaarlijks krijgt 1,5 à 1,9 procent van de huishoudens met een overlijden te maken. Van het totale vermogen wordt jaarlijks tussen 0,9 en 1,4 procent nagelaten. Zo'n klein percentage slaat niet direct een deuk in de vermogensverdeling. Met deze

snelheid zou het zeventig tot honderd jaar duren voor het bestaande vermogen geheel is vererfd. Dit doet vermoeden dat niet alle relevante vermogensoverdrachten worden waargenomen in de erfenisstatistieken. Gezien de gemiddelde levensduur van circa twintig jaar vanaf het 65ste jaar zouden we een jaarlijkse overdracht via nalatenschappen van circa 2 procent van het totale vermogen verwachten,¹² de helft meer dan de circa 1,3 procent die we in de statistieken vinden. Dit betekent dat een derde deel van de vermogensoverdrachten lijkt te ontbreken. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat deze vermogens nog tijdens het leven worden geschonken aan de (toekomstige) nabestaanden.

Een aanwijzing hiervoor is dat vergeleken met het totale vermogen de bedrijfsvermogens steeds sterker ondervertegenwoordigd zijn in de nalatenschappen, zowel in aantallen (0,32 à 0,41 procent) als in bedragen (0,76 à 0,41 procent). In paragraaf 2 ga ik dieper in op de betekenis van deze opvallende discrepantie voor de top van de vermogensbezitters, waar de bedrijfsvermogens geconcentreerd zijn.

Tabel 3 | Nalatenschappen (aantallen en bedragen) als percentage van huishoudens en huishoudvermogens

	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2012	2013	2014
a. aantallen									
totaal	-	1,54%	1,50%	1,55%	1,53%	1,84%	1,89%	1,88%	1,85%
bedrijf	-	0,39%	0,37%	0,41%	0,33%	0,36%	0,32%	0,32%	0,32%
b. totale bedragen									
totaal netto	-	1,01%	0,97%	0,95%	0,93%	1,27%	1,29%	1,42%	1,33%

Vermogens: balans aan het begin van het kalenderjaar; gereviseerde data.

NB: Zie tabel 1.

Bron | tabellen 1 en 2 en CBS (2018)

Verkrijgingen

Aan de ontvangende kant van de erfenissen staan de erfgenamen, doorgaans meer dan een persoon per nalatenschap. Voor de effecten op ongelijkheid is het uiteraard van groot belang om te weten wie wat krijgt. Helaas zijn er alleen

Tabel 4 | *Verkrijgingen*

	2005	2006	2007	2008	2009
a. aantallen					
totaal (duizend)	201	203	196	201	199
% partners	16%	17%	17%	16%	17%
% kind 23+	55%	56%	56%	56%	57%
% overig	26%	26%	26%	28%	25%
% rechtspersonen	2%	2%	1%	1%	1%
b. bedragen (uitsluitend aangiftes, bruto vóór erfbelasting)					
totaal (€ miljard)	11,1	11,3	11,8	12,1	11,2
% partners	28%	27%	28%	27%	29%
% kind 23+	51%	54%	53%	54%	53%
% overige personen	17%	17%	17%	16%	16%
% rechtspersonen	4%	2%	2%	3%	2%
c. gemiddeld brutobedrag uit aangiftes					
totaal (€ duizend)	55	56	60	60	56
partners tov gemiddeld	+67%	+63%	+66%	+65%	+72%
kind 23+	-7%	-4%	-5%	-3%	-7%
overige personen	-33%	-35%	-33%	-39%	-36%
rechtspersonen	+50%	+58%	+41%	+90%	+73%
d. effectief percentage erfbelasting op bruto verkrijging					
totaal	14%	13%	14%	13%	12%
partners	2%	2%	2%	2%	2%
kind 23+	11%	11%	11%	11%	10%
overige personen	41%	41%	43%	40%	40%
rechtspersonen	8%	0%	0%	0%	0%

NB: Partners inclusief kinderen jonger dan 23 jaar; kinderen vanaf 23 jaar inclusief kleinkinderen.

Bron | CBS/Statline, *Verkrijgingen uit nalatenschappen waarvoor aangifte; 2005-2010*

betrouwbare gegevens over de periode 2005-2009, en deze jaren vallen niet samen met de beste nalatenschapsinformatie die vanaf 2011 beschikbaar is. Evenmin zijn de gegevens compleet, omdat slechts de aangiftes in kaart worden gebracht. De helft van de erfgenamen hoeft geen aangifte te doen vanwege een geringe verkrijging. Het nalaten van een eigen woning of een bedrijf leidt in de meeste gevallen wel tot aangifte. Partijen met een bijzondere relatie tot de overledene, zoals rechtspersonen voor het goede doel en niet-verwanten, moeten doorgaans ook aangifte doen. De aandelen van partners en kinderen in deze aangiftestatistiek worden daarom enigszins onderschat. Overigens geldt deze onderschatting meer voor de aantallen dan voor de bedragen, die immers gering zijn.

Ik maak onderscheid tussen vier typen erfgenamen, conform het stramien van de belastingheffing: partners (inclusief kinderen jonger dan 23 jaar), oudere kinderen (inclusief kleinkinderen), overige personen (ouders, broers en zussen, en andere personen), en liefdadige rechtspersonen. Tabel 4 geeft informatie over hun verkrijgingen; er zijn slechts cijfers beschikbaar over de periode 2005-2009. Jaarlijks ontvangen zo'n 200 duizend personen een erfenis die groot genoeg is om aangifte te moeten doen. Zij ontvangen gemiddeld ruim 50.000 euro. Onder de verkrijgers is het aandeel van partners (circa 17 procent) fors kleiner dan het aandeel van erflaters met een partner (ruim 40 procent in tabel 1). Dat is geen verrassing: een overledene kan slechts één partner, maar meerdere andere verwanten hebben die erven. Van de verkregen bedragen ontvangen partners een groter deel (25 procent) dan hun aantal doet vermoeden. Hun gemiddelde verkrijging bedraagt met ruim 90.000 euro dan ook ruwweg twee derde meer dan de gemiddelde verkrijging. Kinderen hebben een aandeel van ruim 50 procent in zowel de verkrijgingen als de bedragen. Er is dus sprake van een belangrijke overdracht naar de volgende generatie, maar deze is lang niet volledig. De categorie overige personen vormt een belangrijk deel van het totale aantal verkrijgingen (circa 25 procent), maar ontvangt een beduidend kleiner deel van het totale bedrag (circa 17 procent). Tot slot vormen charitatieve rechtspersonen een kleine groep (1 à 2 procent), die echter oververtegenwoordigd is in de bedragen (2 à 4 procent) en gemiddeld vrijwel net zoveel ontvangt als de partners.

Omdat erfgenamen erfbelasting verschuldigd zijn, is het bedrag dat zij netto in handen krijgen gemiddeld 12 tot 14 procent kleiner dan de bruto verkrijging.

Over de kleine erfenissen die niet tot aangifte leiden, is uiteraard geen belasting verschuldigd. De effectieve afdracht verschilt aanmerkelijk als gevolg van de variatie in de tarieven. Partners dragen slechts enkele procenten af, kinderen een bescheiden 10 procent, rechtspersonen niets, maar overige personen een aanzienlijke 40 procent. Vanaf 2010 gelden na wetswijzigingen lagere tarieven, met name voor de categorie overige personen, waardoor de percentages in latere jaren anders zullen zijn.

Samenvattend stel ik vast dat jaarlijks circa een half miljoen personen of 4 procent van de volwassen bevolking met overlijden en erven wordt geconfronteerd. Over meerdere jaren opgeteld, verklaart dit het publieke ongemak dat het belasten van erfenissen opwekt. Tegelijk blijkt de jaarlijkse stroom vermogensoverdrachten waartoe de erfenissen leiden niet veel meer dan 1 procent van het totale vermogen van huishoudens te vertegenwoordigen. Dat wijst op een onderschatting in de erfenisstatistieken van de werkelijke overdrachten, die ook via schenkingen of juridische constructies kunnen plaatsvinden. Dat geldt in het bijzonder voor het erven van bedrijfsvermogens, die vergeleken met de totale vermogens sterk ondervertegenwoordigd blijken in de nalatenschappen. Dit kan een grote betekenis hebben voor het effect van erfenissen op de ongelijkheid, vanwege de sterke concentratie van bedrijfsvermogens aan de top. De belasting die over verkrijgingen wordt geïnd, heeft in het algemeen een bescheiden omvang. Bovendien is deze sinds 2010 gunstiger geworden voor de erfgenamen.

2. De effecten van erfenissen op de vermogensongelijkheid

Erfenissen vormen een essentiële schakel tussen de huidige en de toekomstige vermogensverdeling. Om het effect op de vermogensongelijkheid te achterhalen, moeten we weten waar de nagelaten vermogens vandaan komen en waar ze belanden.

Daartoe toont figuur 1 (zie p. 28) naast elkaar de verdeling van de vermogens (grijze balken), de nalatenschappen (witte balken) en de verkrijgingen (zwarte balken), over acht klassen van bedragen die op alle drie van toepassing zijn: negatief, 0 tot 5 duizend euro, 5 tot 10 duizend, 10 tot 50 duizend, 50 tot 100 duizend, 100 tot 200 duizend, 200 duizend tot een half miljoen, en een half miljoen

en meer euro: de top. In de figuur is dit achtereenvolgens weergegeven voor de aantallen (van de huishoudens met vermogen, de erflaters en de erfgenamen; in 1A), de totale bedragen (1B) en gemiddelde bedragen (1C).

Beginnen we met de aantallen (1A). De verdeling van aantallen huishoudens met vermogen is redelijk gelijkmatig (de grijze balken in figuur 1A). De nalatenschappen zijn duidelijk sterker in het midden geconcentreerd: slechts 1 procent van de nalatenschappen is negatief en bestaat uit schulden, en slechts 3 procent omvat meer dan een half miljoen, terwijl 30 procent van de nalatenschappen tussen 10 en 50 mille omvat. De verkrijgingen vertonen hetzelfde patroon, maar veel geprononceerder: 2 procent van de verkrijgingen bestaat uit schulden, minder dan 1 procent omvat meer dan een half miljoen, en bijna de helft (48 procent) zit in het midden met 10 tot 50 mille.¹³

Vergeleken met deze aantallen zijn de bedragen (zie figuur 1B) in alle gevallen aanzienlijk sterker geconcentreerd in de hogere klassen. De hoogste vermogensklasse (vanaf een half miljoen euro) bezit bijna de helft van alle vermogen en de klasse van 200 tot 500 mille een derde. De vijf onderste klassen tot 100 mille bezitten tezamen slechts 6 procent van alle vermogen, met 60 procent van alle huishoudens. Ook de nalatenschappen komen vooral uit de hoogste klasse: 34 procent van het totale bedrag aan nalatenschappen. Niettemin is dit aandeel aanzienlijk kleiner dan het vermogensaandeel. De klasse van 200 tot 500 mille is goed voor een derde deel van het totale bedrag aan nalatenschappen, evenveel als bij de vermogens. Terwijl 70 procent van het aantal nalatenschappen minder dan 100 mille bedraagt, omvatten deze slechts 14 procent van het totale bedrag. Het beeld voor de verkrijgingen (nog steeds 1B) is drastisch anders: de grootste verkrijgingen van meer dan een half miljoen maken slechts 15 procent van het totale bedrag aan verkrijgingen uit, minder dan in elk van de vier klassen daaronder. De verkrijgingen tussen 10 en 50 mille maken tezamen 24 procent van het totale bedrag aan verkrijgingen uit. Van de verkrijgingen is 89 procent kleiner dan 100 mille, maar deze maken niet meer dan 47 procent van het totale bedrag aan verkrijgingen uit. In het algemeen zijn de verkrijgingen duidelijk kleiner dan de nalatenschappen, die dichterbij de vermogensverdeling liggen. Maar zowel de nalatenschappen als de verkrijgingen zijn minder scheef verdeeld dan de vermogens, vooral aan de top blijven ze daar fors bij achter.